

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Sociale spanningen binnen een kleine agrarische
gemeenschap: de ontbinding van de Marke van Wisch
(1847)**

Hilferink, Paul G.M.

Citation

Hilferink, P. G. M. (2010). Sociale spanningen binnen een kleine agrarische gemeenschap: de ontbinding van de Marke van Wisch (1847). *Leidschrift : Eendracht Maakt Macht. De Rol Van Instituties Voor Collectieve Actie In De Vroegmoderne Samenleving*, 25(September), 131-145. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72817>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72817>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: *Sociale spanningen binnen een kleine agrarische gemeenschap: de ontbinding van de Marke van Wisch (1847)*

Auteur/Author: *Paul G.M. Hilferink*

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift*, 25.2 (Leiden 2010) 131-145

© 2010 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 2210-5298

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the editorial board.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al ruim twintig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be order by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16

2311 VL Leiden

The Netherlands

071-5277205

redactie@leidschrift.nl

www.leidschrift.nl

Comité van aanbeveling/ Board of recommendation:

Dr. J. Augusteijn

Prof. dr. W.P. Blockmans

Prof. dr. H.W. van den Doel

Prof. dr. L. de Ligt

Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen

Prof. dr. H. te Velde

Sociale spanningen binnen een kleine agrarische gemeenschap: de ontbinding van de Marke van Wisch (1847)

Paul G.M. Hilferink

Tot ver in de negentiende eeuw waren er grote verschillen in de manier waarop men in de diverse Nederlandse regio's omging met het gebruik van landbouwgronden. Dit verhield zich slecht met een overheid die via nieuwe wetgeving een duidelijke centralisatiepolitiek nastreefde. Koning Willem I (1772-1843) voerde deze politiek. Dit deed hij in navolging van verschillende, onder Franse invloed staande, regeringen die tussen 1795 en 1810 het Nederlandse grondgebied bestuurden. Interessant aan de wens om tot een grotere centralisatie te komen, is dat het een worsteling tot gevolg had met verschillende instituties die tot aan deze centralisatiemaatregelen de landbouwgronden beheerden. Inzet waren de idealen die de weg der moderniteit vormgaven. Hierbij ging het, zo stelt de Duitse historicus Brakensiek, om het veiligstellen van de eigen belangen in de gang naar de moderne, marktgeoriënteerde samenleving.¹

Een thema waarbij die worsteling tussen bovengenoemde instituties goed is terug te zien, is de opheffing van de verschillende markegenootschappen. De opheffing van marken zorgde ervoor dat er nieuwe verhoudingen op het platteland ontstonden. Grote stukken woeste grond werden verdeeld en in cultuur gebracht door de nieuwe, zelfstandig ondernemende, niet pachtende eigenaren.

Overstappen naar een nieuw systeem gaat meestal niet zonder slag of stoot. Doel van dit artikel is om in beeld te brengen welke gevolgen deze systeemwisseling op lokaal niveau had. De markedeling van Wisch is een mooi voorbeeld. In de negentiende eeuw werd deze markedeling in *Mededeelingen en berigten*, het officiële orgaan van de *Geldersche Maatschappij van Landbouw*, als mislukt gekenschetst. Dit kwam doordat de opdeling met een conflict gepaard ging.²

¹ S. Brakensiek, *Agrarreform und ländliche Gesellschaft. Die Privatisierung der Marken in Nordwestdeutschland 1750-1850* (Paderborn 1991) 3.

² A. Grutterink, J.A. Klokman en J.D. Pasteur, 'Vervolg van het verslag der commissie van verslaggeving in de Afd. Oude-IJssel' in: *Mededeelingen en berigten der Geldersche Maatschappij van Landbouw over 1861* (Arnhem 1861) 218-233.

Werking van de marke

Marken zijn verenigingen van personen die van oudsher gronden rondom hun gemeenschap in onverdeelde eigendom bezaten. Tot in de negentiende eeuw werden deze verenigingen gevonden in het noordoosten van Nederland. Ze pasten binnen een landbouwsysteem waarbij de veeveelt complementair was aan de akkerbouw. Om aan voldoende mest voor de akkers te komen, werd het vee geweid op kleine, in privé-bezit zijnde weilanden direct rondom een dorp. Daarnaast haalde men aanvullend veevoer van de ongecultiveerde gronden buiten het dorp. Deze bestonden uit heidevelden en broekgronden waar over het algemeen slechts schaapskuddes en enkele koeien geweid werden.³ De markegenootschappen beheerden deze gronden en dit gaf de markegenoten gebruiksrecht van de grond. De leden van de markegenootschappen kwamen doorgaans jaarlijks bijeen om over het beheer daarvan te vergaderen. Regulatie vond plaats doordat markeboeken de regels voorschreven en hiermee een soort grondwet vormden voor alle gebruikers van de marke. Het markegenootschap kon op basis van het markeboek zelfs rechtspreken binnen de marke.

Marken zijn in Duitsland waarschijnlijk ontstaan rond de negende en tiende eeuw. Nederland volgde later, zo rond de twaalfde en dertiende eeuw. De reden voor het ontstaan van marken was het opkomen van de plaggenbemesting die een intensievere vorm van landbouw mogelijk maakte. Daarnaast trad er een verandering in het landsbestuur op. De macht verschoof van een centrale vorst naar zijn vazallen met hun eigen heerlijkheden. Hierdoor ontstond de noodzaak om de lokale landbouweconomie te organiseren om zo economisch te overleven.⁴

Markegenootschappen kunnen, onder andere door het feit dat ze eeuwenlang hebben bestaan, als voorbeeld van een succesvolle institutie gezien worden. Ze functioneerden zelfstandig en waren grotendeels zelfvoorzienend. Ze kenden een interne markt en een eigen rechtspraak waardoor er minimaal contact nodig was met gebieden buiten de marke. Persoonlijke relaties waren dan ook belangrijk en sociale netwerken waren

³ H.B. Demoed, 'Marken en maalschappen' in: *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw. De geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van Landbouw en het Gelderse platteland* (Groningen 1985) 123.

⁴ H.B. Demoed, *Mandegoed schandegoed. De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19de eeuw* (Zutphen 1987) 18-19.

nauw verweven. Men ging over het algemeen naar dezelfde kerk, was verenigd in buurten en vierde gezamenlijk hoogtijdagen.

Er waren verschillende typen gebruikers die aandeel hadden in de marke. Dit was niet alleen in Nederland zo, maar ook in andere landen waar markegenootschappen te vinden waren, zoals in Engeland en Duitsland. Voor Engeland heeft historica Neeson een behulpzame indeling ontworpen die inzichtelijk maakt wie rechten hadden binnen een *common* (marke). Deze indeling zal ook gehanteerd worden om de gebruikers van de Marke van Wisch te categoriseren. In de eerste plaats waren er de *landed commoners* (stemhebbende grootgrondbezitters). Deze groep gebruikers bezat binnen de lokale gemeenschap de meeste grond en vaak ook boerderijen en andere gebouwen die ze verpachtten. Verder waren er de *cottage commoners* (zelfstandige boeren) die over een eigen boerderij en een klein stuk grond beschikten, of pachter waren van een (middel)grote boerderij die genoeg grond bezat om zelfstandig op te kunnen boeren. Tot slot waren er de *landless commoners* (landlozen) die geen, of slechts een heel klein stukje land bezaten. Deze landlozen waren echter wel werkzaam binnen de gemeenschap als bijvoorbeeld ondernemer, handwerker of knecht.⁵ De grondbezitters werden in Nederland en Duitsland de ‘gewaarden’ of ‘hoofdgeërfden’ genoemd. Hun stem was bepalend en zij vormden gezamenlijk het bestuur van de marke. De twee andere groepen gebruikers hadden echter wel invloed op de markevergaderingen, want zij waren doorgaans de daadwerkelijke gebruikers van de marke.⁶

Rond het midden van de achttiende eeuw begonnen landbouwhervormers in West-Europa plannen te maken om de marken op te delen en de woeste gronden in cultuur te brengen. Het doel hierachter was de stimulering van het privébezit wat zou kunnen leiden tot hogere belastingopbrengsten. Daarnaast zou de landbouwproductie verhoogd worden doordat de in cultuur gebrachte grond nieuwe bewerkingsmethoden mogelijk maakte.⁷

Deze theorieën werden vooral Engeland in praktijk gebracht. Door de industrialisatie, een andere vorm van bezitsverhoudingen en

⁵ J.M. Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England 1700-1820* (Cambridge 1993) 59-71.

⁶ P. Hoppenbrouwers, ‘The use and management of commons in the Netherlands. An overview’ in: M. De Moor, P. Warde en L. Shaw-Taylor ed. *The management of common land in North West Europe, c. 1500-1850* (Turnhout 2002) 98.

⁷ Demoed, *Mandegoed schandegoed*, 23-24.

bevolkingsgroei, ontstond er een grotere druk op het zo economisch mogelijk exploiteren van de beschikbare landbouwgrond.⁸ Naast Engeland experimenteerde men in de rest van Europa eveneens met de theorieën en ook in Nederland, onder de Bataafse Republiek begon meer noodzaak te ontstaan om tot een hoge landbouwproductie te komen. Hiervoor waren verschillende aanleidingen te vinden. Zo had de regering de wens om het volk te kunnen voeden met producten van eigen bodem. Daarnaast had men te maken met de economische blokkade die Frankrijk ingesteld had tegen Engeland en waaraan de Bataafse Republiek mee moest werken. Diezelfde blokkade zorgde voor een grotere druk op de eigen landbouw en het wegvallen van de handel met Engeland. Zodoende stegen de prijzen en werd de landbouw economisch interessanter. Direct gevolg hiervan was dat de regering Jan Kops (1765-1849) als commissaris voor de landbouw aanstelde en hij kreeg als opdracht te onderzoeken hoe de woeste gronden ontgonnen konden worden.⁹ Kops was zodoende de gangmaker achter de landbouwwetgeving van 1809 en 1810. Hierin werd bepaald dat de ontginning van markegronden die ontstonden na de opdeling van een marke en die zorgden voor nieuwe landbouwgronden, de eerste jaren vrijgesteld zouden zijn van belastingheffing. Dit had tot doel opdeling te bespoedigen. In de wetgeving werd daarnaast ook opgenomen dat de opdeling nimmer van bovenaf opgelegd mocht worden, maar dat deze democratisch tot stand moest komen en wel binnen de jaarlijkse vergadering van de markegenoten. Hiermee werd direct een rem op de opdeling gezet, omdat er éérst instemming binnen het gehele collectief moest zijn dat de marke beheerde.¹⁰

Na de machtsovername van koning Willem I (1815) waren er nog weinig marken verdeeld. Pas na 1832 kwam hier verandering in, want in dat jaar hernam de regering een actieve rol in het tot stand komen van de opdeling van de marken. De belangrijkste maatregel was de invoer van een hoger belastingtarief voor de gemene gronden, waar met name de marken last van hadden. Vervolgens werden in 1837 de wetten uit 1809-1810 als immer nog in werking zijnde herbevestigd, waardoor de opdeling van de

⁸ Brakensiek, *Agrarreform und ländliche Gesellschaft*, 5-6.

⁹ Demoed, *Mandegoed schandegoed*, 26-27.

¹⁰ Hoppenbrouwers, 'The use and management of commons'.

marken opnieuw nadrukkelijk op de jaarvergadering besproken moest worden.¹¹

Om dit nationale proces goed in beeld te kunnen brengen is het noodzakelijk om op lokaal niveau naar de gang van zaken te kijken. Zoals eerder gesteld, vormde de Marke van Wisch hiervoor een mooi voorbeeld vanwege de conflicten die met de opdeling gepaard gingen. In deze marke kwam men op 27 september 1827 al eens aarzelend te spreken over een markedeling, maar pas op 29 juli 1845 zag een daadwerkelijk opdelingsplan het daglicht.¹²

De Marke van Wisch tot opdeling

De Marke van Wisch beheerde namens de gebruikers enkele eeuwen succesvol de gemene gronden rondom de dorpen Varsseveld en Silvolde. Het succes zou alleen geen stand houden. Dit ligt in lijn met de visie van de ecooloog Hardin die hij uiteen zette in een beroemd artikel uit 1968. Hardin meende dat iedere organisatie die gemene gronden beheerde, uiteindelijk ten onder zou gaan aan overexploitatie.¹³ Deze zienswijze werd vervolgens weer betwijfeld door anderen en zo ontstond een historisch debat, waar Hardin overigens zelf niet aan deelnam, dat bekend werd als het *enclosure debate*. Tegenover Hardin's visie werd gesteld dat *commons* juist heel goed letten op een natuurlijke balans, waardoor een gemeenschap in harmonie kon samenleven.

Om deze balans in beeld te brengen, kan gebruik gemaakt worden van de *design principles* van politicologe (en winnares van de Nobelprijs voor Economie) Elinor Ostrom. Aan de hand van acht *principles* die zij opstelde in 1990, kan de zelfregulatie in kaart gebracht worden van een institutie die een tot het algemeen nut strekkend bestaansmiddel controleerde (*common pool resource* [CPR]).¹⁴ Indien een institutie ook nog eens alle acht de *design principles* kende, was het meestal ook succesvol geweest omdat het de *free-riding* van individuele leden van het collectief in bedwang hield via

¹¹ J.L. van Zanden, 'The paradox of the Marks. The exploitation of commons in the eastern Netherlands, 1250-1850', *Agricultural History Review* 47.2 (1999) 137-138.

¹² J.J.S. Baron Sloet, *Geldersche markerechten. Tweede deel* ('s Gravenhage 1913) 389.

¹³ G. Hardin, 'The tragedy of the commons', *Science* 162 (1968) 1243-1248.

¹⁴ E. Ostrom, *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge 1990) 88-90.

regelgeving. Met free-riding wordt bedoeld op het onevenredig voordeel halen uit de CPR ten koste van de andere gebruikers van de CPR. Aan de hand van de acht design principles zal de Marke van Wisch aan de vooravond van de opdeling beschreven worden. Bij deze marke beheerde men slechts een gemene grond en ging het niet om een institutie in de breedste zin van het woord. Desondanks kunnen de design principles helpen bij het maken van een analyse van welke factoren de opdeling van de marke mogelijk maakten. Ook brengt dit in beeld waarom er conflicten ontstonden rondom het proces dat tot opdeling leidde.

Duidelijk omschreven grenzen vormen design principle één. Het markeboek van Wisch is aanwezig, maar niet geheel compleet meer. Hierin is er geen aanwijzing te vinden welke geografische grenzen er gehanteerd werden en wie er precies lid waren.¹⁵ Wel is terug te vinden dat er in het verleden afscheidingen waren die de grenzen van de marke aangegeven hadden.¹⁶ Ook laten de bronnen zien dat er verscheidene malen proces-verbaal opgemaakt was in verband met schapen die geweid werden op de markegronden van Wisch, terwijl de eigenaren van de schapen zelf behoorden tot de naburige Halsche Marke.¹⁷ Op basis van deze aanwijzingen kan geconcludeerd worden dat de betrokkenen heel duidelijk wisten waar de geografische grenzen lagen. Bevestiging hiervan is te vinden in de archieven van het kadaster. De kadastrale kaart van 1832 toont aan wie welk stuk land bezat en hieruit blijkt dat de ‘markt van Wisch’ ruim 1788 hectare grond onder beheer had.¹⁸

Naast duidelijk omschreven geografische grenzen moeten bij dit design principle ook de regels die individuen toegang geven tot het collectief helder zijn. Voor de Marke van Wisch gold dat er vier hoofdgeërfden bestonden. Dit waren vertegenwoordigers van vier adellijke huizen die

¹⁵ Registers van resoluties van de geërfden in de hoogheid Wisch, 1673-1857, Streekarchivariaat Regio Achterhoek (SARA), Archief van de Geërfden van de hoogheid Wisch, inv. nr. 0539, 1426, 1427.

¹⁶ Stukken betreffende de voorgenomen, maar niet tot stand gekomen verdeling der mark, 1844-1848, SARA, Archief van de Geërfden van de hoogheid Wisch, inv. nr. 0539, 1911.

¹⁷ Processen-verbaal aangaande het drijven van schapen op markegronden door niet-gerichtigde personen en het niet betalen van verschuldigde canons, 1824-1828, SARA, Archief van de Geërfden van de hoogheid Wisch, inv. nr. 0539, 1902.

¹⁸ Stichting werkgroep kadastrale atlas Gelderland, *Kadastrale atlas Gelderland 1832; Wisch en Varsseveld* (Velp 2002) 101, 183.

onafgebroken, zo schreven ze zelf in 1847, deze functie bekleedden. Het gaat om de geslachten die de volgende huizen bewoonden: Wisch, Bergh (als mede-eigenaar van de heerlijkheid Wisch), Sinderen en Ligtenberg.¹⁹ Opmerkelijk is dat Sloet in zijn *Geldersche Markerechten* spreekt van zes stemgerechtigde geërfden. Naast zojuist genoemden, duidde hij ook de Gedeputeerde Staten van het Kwartier van Zutphen voor de geestelijke goederen en de Rekenkamer voor de domeinen aan als geërfden.²⁰ Hiervan is in de bronnen niets terug te vinden en hier wordt altijd enkel gesproken over en getekend door de vier hoofdgeërfden. De hoofdgeërfden voerden het dagelijks bestuur over de marke en stelden een markenrigter en een veldwachter aan die toezicht hielden op de naleving van de regels die golden binnen de marke.

Naast de hoofdgeërfden waren er de zogenaamde belanghebbenden. Deze groep bestond uit alle mannen en enkele vrouwen, doorgaans weduwen, die gebruik maakten van de marke. Ze bevonden zich onder de ‘zelfstandige’ boeren en de landlozen. De grootste groep belanghebbenden werd gevormd door de pachtboeren, 178 in totaal. Deze pachtten van de marke of grootgrondbezitters. Naast de pachtende landbouwers waren er grondbezittende landbouwers die gebruik maakten van de marke. Hierbij gaat het om 110 personen, waarvan ongeveer veertig tevens als pachter meegerekend kunnen worden. Buiten deze zelfstandige landbouwers is er ook nog een groot aantal dagloners en handwerkslieden uit de dorpen en buurtschappen die belanghebbende waren. Deze groep, ongeveer 230 personen in totaal, weidde enkele dieren op de gemene gronden, of betrok brandstof van de markegronden. Al met al vielen onder de belanghebbenden zo ongeveer 450 personen, waarmee de begrenzing van recht tot toegang tot de marke duidelijk is.²¹

Ostroms andere principes beschrijven hoe men het collectief moest reguleren. Zo vereist design principle twee dat de gehanteerde regels goed toegesneden waren op de lokale condities. Hiervoor kan verwezen worden naar het markeboek dat men gebruikte. Al is dit markeboek niet meer

¹⁹ Request van markenrigter en geërfden van Wisch aan de Koning betreffende de verdeling van der Mark, 1847, SARA, Archief van de Geërfden van de hoogheid Wisch, inv. nr. 0539, 1909.

²⁰ Sloet, *Geldersche markerechten*, 389.

²¹ Stichting werkgroep kadastrale atlas Gelderland, *Kadastrale atlas Gelderland 1832*, 91-102 en 173-189.

compleet, duidelijk is wel dat hierin beschreven werd hoe de marke gebruikt en bestuurd moest worden.

Design principle drie verlangt dat belanghebbenden inspraak hadden op de regelgeving. Hiervoor bestond de jaarlijkse gelegenheid tijdens de geërfdendagen. Van deze geërfdendagen zijn meerdere notulen bewaard gebleven die laten zien dat leden van de marke, ook de niet hoofdgeërfdén, daadwerkelijk actief gebruik maakten van dit inspraakrecht.²²

Design principle vier, het actief toezien op de handhaving van de samen afgesproken regels, gebeurde door de markenrigter en de veldwachter die handelden op basis van de regels uit het markeboek. Design principle vijf haakt hier op in, want die vereist sanctionering nadat overtreding geconstateerd was.

De markenrigter was ook de persoon die ervoor zorgde dat aan design principle zes voldaan werd. Dit principe schrijft voor dat duidelijk moet zijn waar leden van het collectief meningsverschillen kunnen voorleggen. De markenrigter was de aangewezen persoon waarbij dat kon. Zijn uitspraak was vervolgens bindend, omdat hij ook de rechtsprekende macht had. Daarnaast konden eventuele conflicten ter algemene stemming gebracht worden tijdens de geërfdendagen.

Design principle zeven stelt dat er sprake is van een externe overheidsorganisatie, die steun geeft aan het beleid van een collectief. Het door de nationale overheid toestaan van de eigen wetgevende macht binnen de marke door het markebestuur, liet deze steun zien. Daarnaast werden marken ook door buitenlandse overheden als zelfstandige collectieven gezien. In tijden van oorlog legden die bijvoorbeeld oorlogsschattingen op. Zo drukte de schatting van de Fransen uit 1795 bij opdeling van de marke nog steeds op het budget.

Ostroms design principle acht laat zien dat een georganiseerd collectief ook meerdere niveaus van organisatie kende die als het ware met elkaar verweven zijn. Binnen de groep belanghebbenden bestond er een dagelijks bestuur dat gevormd werd door de vier hoofdgeërfdén. In een aan de koning gerichte brief die sprak over opdeling, bleek dat de hoofdgeërfdén om instemming gevraagd hadden van de tien 'gegoedste en aanzienlijkste ingezetenen der gemeente Wisch'.²³ Blijkbaar bestonden er zo drie verschillende groepen binnen de belanghebbenden. Rondom deze

²² Stukken betreffende de samenroeping van geërfdendag, 1784, 1790, 1800, SARA, Archief van de Geërfden van de hoogheid Wisch, inv. nr. 0539, 1441.

²³ SARA, Archief Geërfden Wisch, inv. nr. 0539, 1909.

dynamische groepen, functioneerden merkenrigter en veldwachter vervolgens als handhavers van de regels die in de markeboeken uitgeschreven stonden. Commissies hielden zich, tot slot, bezig met bepaalde thema's, zodat niet alle belanghebbenden zich over de diverse thema's hoefden uit te spreken. Een voorbeeld hiervan is een commissie die in 1827 de opdracht kreeg om uit te zoeken of de marke opgedeeld moest worden.²⁴

Al met al kan geconcludeerd worden dat de marke aan de vooravond van de opdeling voldeed aan de design principles en zodoende een degelijk georganiseerd collectief was. Men wist op natuurlijke wijze een evenwicht wist te bewaren tussen de belanghebbenden bij de marke en de exploitatie van de marke. Free-riding kon daardoor voorkomen worden.

Plan tot opdeling

Op 21 december 1847 verscheen er een brief waarin de vier hoofdgeërfden aangaven dat ze de marke wilden opdelen. De brief kwam tot stand naar aanleiding van de discussie rondom opdeling van de marken die door de overheid aangezwengeld was. Hiervoor had men zich van de wetgeving uit 1809-1810 bediend en de herbevestiging van die wetgeving in de jaren dertig van de negentiende eeuw. Zo werd het markebestuur gedwongen een uitspraak te doen over de opdeling en in 1827 verkende een commissie voor het eerst of markedeling wenselijk was. Er kwam geen opdracht tot deling, dus deze vraag zal waarschijnlijk negatief beantwoord zijn. Dit veranderde gedurende de jaren veertig van de negentiende eeuw. Inmiddels was in 1832 het Kadaster opgericht, waardoor dure landmetingen die de opdeling met zich mee zou brengen, niet meer voor rekening zouden komen van de marke. Dat was tot op het moment dat het Kadaster in functie trad wel het geval geweest. Daarnaast was de belasting op gemene gronden in de jaren dertig verhoogd en kwamen er nieuwe landbouwmethoden in zwang die minder beroep deden op de beschikbaarheid van woeste gronden.

Bij de voorstellen die de hoofdgeërfden in hun brief aan koning Willem II (1792-1849) deden, werd allereerst gevraagd 'om vrijstelling voor het registreren en overschrijven op de registers van hypotheke.' Op die wijze werd door de nieuwe eigenaren van de stukken grond geld

²⁴ Sloet, *Geldersche markerechten*, 389.

uitgespaard. Vervolgens beschreven ze de verschillende markegebieden, waarna de manier van opdeling toegelicht werd. In deze beschrijving valt op dat men zoveel mogelijk stuurde op een verkaveling van de marke in percelen die groot genoeg waren om er een economisch gezond bedrijf op te kunnen vestigen. De pachter kreeg het perceel als eerste aangeboden tegen de prijs die het twintigvoudige van een jaar pacht zou zijn. Als de pachter het niet wenste te kopen dan zou het perceel geveild worden. Overschotten van de veiling konden over de oud-hoevige leden verdeeld worden. Dit zijn de bewoners van de grotere, meest oorspronkelijke, boerderijen met eigen boerderijnaam. Uitmeting van de percelen zou geschieden door onpartijdige schatters.²⁵ De ontbinding mocht niet leiden tot overdracht van een financieel tekort aan de burgerlijke gemeente. Ook was het de bedoeling om achterstallig onderhoud van de infrastructuur aan te pakken.²⁶

De protesten tegen opdeling

De inhoud van de brief van de hoofdgeërfden was dan wel met de tien ‘gegoedste en aanzienlijkste ingezetenen der gemeente Wisch’ besproken, maar op het moment dat hij verscheen deed deze vervolgens toch veel stof opwaaien. In januari 1848 werden een groot aantal brieven ingediend met protest tegen het plan van opdeling. Lastig was dat het inmiddels al wel naar de koning gestuurd was.²⁷ Dit bracht een onvoorziene dynamiek op gang die zou leiden tot intrekking van het plan.

De toon van alle brieven is gelijk. Men is voorstander van de markedeling en waakt ervoor om harde woorden te uiten richting de hoofdgeërfden. Opvallend is het feit dat de meeste brieven door groepen ondertekend werden waarbij de sociale achtergrond van ondergetekenden ongeveer gelijk was. Met name twee brieven springen eruit, die als brief één en brief twee zullen worden aangeduid.

Bij de eerste brief staan er veel landbouwers met eigen hoeve en grond als ondergetekende vermeld. Zij zouden naast de hoofdgeërfden, meedelen in de overschotten bij de verkoop vanwege hun oud-hoevige bezittingen. Onder deze groep bevonden zich ook twee personen die zich

²⁵ SARA, Archief Geërfden Wisch, inv. nr. 0539, 1909.

²⁶ Grutterink, Klokman en Pasteur, ‘Vervolg van het verslag’, 222-223.

²⁷ SARA, Archief Geërfden Wisch, inv. nr. 0539, 1911.

nadrukkelijk als ambtsdragers uit de Nederlands-hervormde kerk manifesteerden. Deze kerk had grote bezittingen binnen de gemeente en daarom moet er veel waarde aan de stem van deze twee ambtsdragers toegedicht worden. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met de ‘bovenlaag’ van de Varsseveldse dorpsgemeenschap. De groep die net onder de tien meest aanzienlijken, waarmee het opdelingsplan wel doorgesproken was, kwam. Uit een brief van deze groep blijkt dat ze vooral moeite hadden met twee zaken. Ten eerste hielden de hoofdgeërfden geen rekening met de scheiding tussen de gronden van Silvolde en die van Varsseveld. Een scheiding die volgens verloren geraakte processtukken uit de jaren 1760-80 in het verleden wel bestaan had. Daarnaast voerden ze aan dat de gebieden rondom Silvolde eerder al eens opgedeeld waren onder de belanghebbenden. Bij de voorliggende opdeling zouden de belanghebbenden uit Silvolde dus twee keer voordeel behalen. Punt twee gaf aan dat de voorgestelde percelen erg groot waren. Wanneer er op een openbare veiling de volle prijs voor betaald diende te worden dan zou dit zwaar drukken op de kleine grondeigenaren, terwijl er nu juist veel van die categorie waren rondom Varsseveld.

Wat bij de tweede brief opvalt is dat hier met name landless commoners uit Silvolde, onder aanvoering van drie niet tot de marke behorende heren, ondertekend hebben. Bij de beroepen van deze briefschrijvers ligt er minder nadruk op de landbouwberoepen en juist meer op ambachten. Deze groep voerde een lange waslijst met bezwaren aan die er stuk voor stuk op neerkwamen dat de grootgrondbezitters geen rekening hielden met de grote groep kleine belanghebbenden. Deze zouden door de slecht controleerbare handelswijze van de grootgrondbezitters er economisch sterk op achteruitgaan, terwijl de grootgrondbezitters zich juist konden verrijken ten koste van hen. Naast deze twee brieven zijn er nog vijf brieven te vinden in het archief. De inhoud daarvan is minder belangwekkend en heeft vooral te maken met wijzigingen in de infrastructuur die voor enkele kleinere pachters of grondbezitters nadelig leken uit te pakken. De ondergetekenden van deze brieven waren van de landbouw afhankelijke personen die doorgaans minder bezit hadden dan de schrijvers van brief één.

In de brieven zijn twee elementen te herkennen. Allereerst dat men voor het eigen belang op kwam, waarbij men zocht naar gelijkgestemden om zo sterker te staan. Ten tweede protesteerde men tegen free-ridersgedrag van de hoofdgeërfden. Eigenlijk zijn zo de mechanismen te

herkennen die de marke eeuwenlang in zich geborgen had. Het doel van de marke was dat het collectief van belanghebbenden ook daadwerkelijk profijt uit de marke kon trekken, zonder dat daarbij te veel persoonlijke winst door individuen behaald werd ten koste van de andere markegenoten. Nu de jaarlijkse markevergadering door de hoofdgeërfden ter zijde geschoven was, zette een groot aantal belanghebbenden zich schrap en eiste dat er nog een aantal zaken geregeld moest worden voordat de opheffing een feit zou zijn. Alleen dan zouden de belanghebbenden over een goede uitgangspositie beschikken wanneer ze op eigen kracht, zonder de marke, verder moesten.

De reactie van de markenrigter namens de hoofdgeërfden en de oplossingen

De markenrigter heeft, voor zover na te gaan is, opmerkelijk genoeg alleen op brief één en twee gereageerd. Op brief één antwoordde hij dat de suggestie, dat de marke oorspronkelijk uit twee gebieden bestaan had, onjuist was. Er was namelijk geen bewijs voor te vinden. Daarnaast wilden de hoofdgeërfden wel onderzoeken of de percelen waarin de marke opgedeeld zou worden, wellicht niet te groot waren. Ze stelden voor beter te verkennen wat wenselijk was en niet noodzakelijkerwijs grote percelen in de verkoop te doen.

Bij beantwoording van brief twee hadden de geërfden er geen behoefte aan om zich diplomatiek en omzichtig uit te drukken. Dit is de enige tekst uit een originele bron waarbij de toon scherp is en de ondergetekenden, met name de drie niet-markegenoten, werden beticht van onkunde en het uitkramen van onzin. De ondergetekenden uit de gemeente Wisch werden nog enigszins geëxcuseerd. De geërfden vermoedden dat hen met valse beloften een rad voor ogen gedraaid was en dat ze een blanco papier hadden getekend dat later achter de bewuste brief gevoegd was. Dit bleek overigens niet waar te zijn. Concreet antwoordden de geërfden dat de briefschrijvers niet bekend waren met de regels en dat ze niet inzagen dat de geërfden enkel het beste voor hadden met de hele markegemeenschap.²⁸

Ondanks deze reacties van de hoofdgeërfden bestemde de minister van Binnenlandse Zaken, die antwoordde namens de koning, dat de markedeling heroverwogen moest worden. Hij sommeerde de geërfden om

²⁸ SARA, Archief Geërfden Wisch, inv. nr. 0539, 1911.

op een vergadering van belanghebbenden het delingsplan te bespreken, zodat iedereen er over mee kon beslissen. Dit was een hard gelag voor de geërfden, helemaal nadat ze brief twee zo vurig bestreden hadden, maar uiteindelijk lag de beslissing van de minster wel in lijn met de wetten uit 1809-1810. Daarin was immers nadrukkelijk, zoals we eerder zagen, bepaald dat de markedeling aan alle belanghebbenden tijdens de jaarvergadering voorgelegd diende te worden.

Geërfde Van Nagell (1798-1849), de secretaris namens de geërfden, eigenaar van het huis Wisch en Tweede Kamerlid voor de liberalen, ontving het besluit van de minister met genoegen. Zelf was hij ook gaan inzien dat het originele plan niet goed doordacht was en als eigenaar van oud-hoevig land zou hij dan ook tegen het plan van de hoofdgeërfden stemmen. Deze wijziging van inzicht moest niet als wispelturigheid uitgelegd worden, want er waren volgens hem drie goede redenen voor aan te voeren.

Allereerst was de situatie rondom huizenbezit drastisch gewijzigd sinds het plan opgesteld was. Zo was het in het verleden illegaal geweest om ongeoorloofd hutten te bouwen op de markegrond. Deze hutten werden toen, op basis van de verordeningen uit het markeboek, onder toezicht van de veldwachter weer neergehaald. Deze gang van zaken was inmiddels als onrechtmatig bestempeld, omdat de markenrigger geen rechterlijke macht meer bezat. Dit was hem ontnomen en overgeheveld naar de nationale overheid. Zo kon het dus dat er in Wisch in een korte tijd een groot aantal hutten bijgekomen was. In deze hutten woonden vooral minderbedeelden die een belasting vormden voor het sociale systeem binnen de gemeente.

Het tweede punt betrof de binnengekomen reacties naar aanleiding van het opdelingsplan. Van Nagell zag in dat het onduidelijk was waarom men tot openbare verkoop over wilde gaan. Zelf was hij bij het opstellen van de plannen vol compassie met de minderbedeelden en het was de bedoeling om alle verdiensten aan de gemeenschap te geven. Echter, nu de minderbedeelden uit die gemeenschap voorgespiegeld hadden gekregen dat de grond kosteloos verkregen kon worden, was hij niet in staat om daar een argument tegen in te brengen.

Het derde punt haakt in op dit vermoeden van zelfverrijking. Van Nagell voerde aan dat het schijnbaar onmogelijk was om aan alle mensen te geven wat men verwachtte in materieel opzicht te krijgen, zelfs wanneer de marke het eigen belang opofferde. Daarnaast was het verstandiger geweest om, alle eventuele financiële overschotten, direct te bestemmen voor de gehele gemeente, in plaats van deze gedeeltelijk te verdelen over de oud-

hoevige landen. Dan had er ook geen schijn van zelfverrijking kunnen ontstaan, omdat de indruk gewekt werd dat een veiling juist een mooie gelegenheid was om veel meer dan de benodigde 60.000 gulden binnen te halen. Dit bedrag zou het financiële tekort van de marke dekken, waarmee voorkomen werd dat dit aan de burgerlijke gemeente overgedragen werd.

Van Nagell dankte de minister voor de scherpzinnigheid waarmee deze de plannen beoordeeld had en voor de opdracht om het stuk tijdens de algemene vergadering in te brengen. Tot slot stelde Van Nagell de minister voor om de marke per 1 maart 1849 te ontbinden. De gemeente Wisch kreeg dan de verantwoordelijkheid op basis van de uitgangspunten van het markeboek. Daarnaast kon de gemeente een nieuw plan van ontbinding opstellen.²⁹

Tot besluit

Zo rolde men van het ene in het andere uiterste. De hoofdgeërfden stelden een ontbindingsplan op zonder de andere deelgerechtigden, op de tien meest aanzienlijken na, daarin te kennen. Een groot aantal van die deelgerechtigden protesteerde vervolgens, waarna de hoofdgeërfden deze protesten grotendeels trachtten te weerleggen. Daarna liet de minster de geërfden hun huiswerk overdoen, mede omdat ze simpelweg niet de juiste procedure gevolgd hadden. Als antwoord daarop erkende Van Nagell dat één en ander wellicht verkeerd opgesteld was. Uitkomst daarvan was dat hij en de andere geërfden direct de handdoek in de ring gooiden en het hele opdelingsproces doorverwezen naar de burgelijke gemeente. Hierdoor mogen de protesten als een overwinning voor de indieners gezien worden. Opmerkelijk is dat juist brief twee, die door de geërfden nog stevig bekritiseerd was, eigenlijk de grootste invloed op de gehele uitkomst had.

Na enige jaren van plannen maken, werd uiteindelijk gekozen om de grond in 1859 grotendeels in natura te verdelen. Maar liefst 2018 percelen werden op deze wijze verdeeld. Daarnaast werden er 112 percelen via een openbare veiling verkocht om zo de kosten die de opdeling met zich meebracht, te ledigen. De opbrengst van deze veiling was niet hoog genoeg om alle infrastructuur op te knappen. De kosten hiervoor werden daarom uiteindelijk afgewenteld op de provinciale en landelijke overheid. Dit

²⁹ C.J.W.J. van Nagell, *Memorie betreffende de ontbinding der Mark van Wisch* (z.p. 1848) 1-4.

gebeurde op een tamelijk onzichtbare wijze, omdat ze meegenomen werden in de algemene infrastructurele projecten die door deze twee overheden ondernomen werden.³⁰ Zo wordt duidelijk dat de markedeling als centraliserende maatregel vanuit het rijk eeuwenoude machtstructuren destabiliseerde en zorgde voor nieuwe sociale verhoudingen binnen een lokale gemeenschap. De oude elite had het niet meer alleen voor het zeggen en de stem van de grotere groep minder bedeeden kreeg nadrukkelijker invloed op de gang van zaken.

³⁰ Grutterink, Klokman en Pasteur, 'Vervolg van het verslag', 224-233.